

İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914

Mustafa ERGÜN

Prof. Dr. Mustafa ERGÜN

İKİNCİ MEŞRÛTIYET DEVRİNDE EĞİTİM HAREKETLERİ (1908-1914)

ISBN 978-625-7228-86-2

DOI 10.14527/ 9786257228862

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2021, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayinevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayinevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Ocak 2021, Ankara

Yayın-Proje: Şehriban Türüldür
Dizgi-Grafik Tasarım: Müge Çetin
Kapak Tasarım: Pegem Akademi

Baskı: Ay-bay Kırtasiye İnşaat Gıda Pazarlama ve Ticaret Ltd. Şti.
Çetin Emeç Bulvarı 1314. Cadde No: 37A-B
Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 472 58 55

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 46661

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nde "İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)" konulu bu çalışma bir doktora tezi olarak hazırlanmıştı. Ancak yayını için geçen arada yapılan yeni yayınlar ve araştırmacının bazı yeni görüşleri, birçok noktada daraltma ve genişletmeler yapma ihtiyacı doğurmuştur. Amacı, İkinci Meşrûtiyet'in ilânından Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşıma girişine kadar geçen dönemdeki eğitim hareketlerini düşünce ve uygulamalar açısından sistemli olarak incelemektir. Cumhuriyet dönemindeki Türk eğitim düşüncesini, eğitim yapısını ve mevzuatını anlayabilmek için İkinci Meşrûtiyet dönemi eğitimi iyi bilmek gerekir.

Çalışma tarih açısından 1908-1914 olarak sınırlandırılmıştır. 1914'ten Cumhuriyete kadar olan dönem ayrı bir çalışmada değerlendirilecek, böylece Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktığı eğitim zihniyeti, yapısı ve kurumları tam olarak ortaya çıkarılacaktır.

Tezin arkasında yer alan 53 belge transkripsiyonu ve 25 belge fotokopisi, kitabın hacmini çok arttırdığından dolayı bu yayında çıkartılmış; ancak belgeler ilgili konuların içinde gerektiği kadar açılarak bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Kaynakların dökümünde de birçok küçük ama önemli gazete ve meslekî dergi haberi, metin içindeki dipnotlarda gösterilmiş olmakla beraber, sondaki kaynaklar içine alınmamıştır.

Eserin hazırlanması sırasında sürekli ilgi ve yardımlarım esirgemeyen hocam Prof. Dr. Kemal Aytaç'a, Ankara, İstanbul, İzmir kütüphanelerindeki ve Başbakanlık Arşivindeki çalışmalarım sırasında kolaylık gösteren ilgililere ve sürekli danışmalarda bulunduğum hoca ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Eserin ilk baskısını rahmetli Dr. Bahattin Ergezer yapmıştı. Bu baskı tükene- li çok oldu. İkinci baskı yeniden gözden geçirilerek ve güncellenerek hazırlandı. Yeni baskıyı hazırlayan sayın Didem Kestek'e, PEGEM yayınları yöneticisi Sayın Servet Sarıkaya'ya çok teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mustafa Ergün

Prof. Dr. Mustafa ERGÜN

1950 yılında Emirdağ/Afyon'da doğdu. Yunusemre İlköğretmen Okulu ve Ankara Yüksek Öğretmen Okulunu bitirdi. Lisansını Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Psikoloji-Pedagoji Kürsüsünde (1972), yüksek lisansını aynı Fakülte ve kürsüde (1975) ve doktorasını da aynı yerde Prof. Dr. Kemal Aytaç'ın yanında yaptı (1978). Mesleki hayatına lise öğretmeni olarak başladı. 1973 yılından itibaren Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Pedagoji Kürsüsü Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1981 yılında Yardımcı Doçent, 1985 yılında İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Eğitimi Bölümünde doçent ve 1993 yılında aynı Fakültede profesör oldu. 1982-1993 arasında İnönü Üniversitesi'nde Eğitim Fakültesi Dekan Vekili, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü, Eğitim Bilimleri Bölüm Başkanı olarak çalıştı. 1994-1999 yılları arasında Afyon Kocatepe Üniversitesi Uşak Eğitim Fakültesi Dekanı, 2001-2004, 2007-2011 yılları arasında da Afyon Kocatepe Üniversitesi Afyon Eğitim Fakültesi Dekanı olarak görev yaptı. 2017 yılında yaş haddinden emekli oldu.

Kitaplarından bazıları:

- Atatürk Devri Türk Eğitimi. Ankara: D.T.C.Fakültesi yay. 1982.
- Eğitim ve Toplum – Eğitim Sosyolojisine Giriş. Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi yay. 1987; Ankara: Ocak yay. 1992 (2. baskı); Eğitim Sosyolojisine Giriş. Ankara: Ocak yay. 1995 (3. baskı), 1997 (4.baskı).
- Yunus Emre'de Tasavvuf ve Eğitim. Ankara 1997.
- İnsan ve Eğitimi-Mevlâna Üzerine Bir Deneme (Mevlana'nın Eğitim Görüşleri). Ankara: Ocak yay. 1993.
- Mevlana'nın Eğitim Görüşleri, Ankara: Pegem yay. 2016 (İnsan ve Eğitimi kitabının ikinci baskısı), Üçüncü baskı: Milli Eğitim Bakanlığı yayını 2019.
- Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Kullanımı I. (Kelime İşlemciler: MS WORD for WINDOWS). Ankara: Ocak yay. 1993.
- Bilimsel Araştırmalarda Bilgisayarla İstatistik Uygulamaları (SPSS for WINDOWS). Ankara: Ocak yay. 1995.
- İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914). Ankara: Ocak yay. 1996, ikinci baskı: Pegem yay. 2021.
- Eğitim Felsefesi. Ankara: Ocak yay. 1996; 2,3,4,5, 6. baskı PEGEM yay. 2015... 2018, 2019

- Öğretim İlke ve Yöntemleri (Ali Özdaş ile). İstanbul: Kaya Matbaacılık 1997.
- Suriye, Mısır ve Anadolu Medreseleri (15.yüzyıl ortalarına kadar), Ankara: Pegem yay. 2014, 2015 (2.baskı)
- Modern Eğitim Sistemlerinin Doğuşu ve Gelişimi, Cilt I, Ankara: Pegem yay, 2016. 2.baskı 2018. 3.baskı 2020
- Modern Eğitim Sistemlerinin Doğuşu ve Gelişimi Cilt II, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, Ankara: Pegem yay, 2019. 2.baskı 2020

İletişim: <http://www.mustafaergun.com.tr/wordpress/> ergun@aku.edu.tr
ergunegitim@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	iii
Prof. Dr. Mustafa ERGÜN.....	v

1. BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRÛTİYET'E KADAR OSMANLI TOPLUMUNUN GELİŞİMİ ÜZERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1. İkinci Meşrûtiyet'e Kadar Osmanlı Toplumunun Gelişimi Üzerine Genel Bir Bakış	1
1.1. Ekonomik Alanda	1
1.2. Sosyal Alanda	4
1.3. Askerî Alanda	8
1.4. Siyasî Alanda.....	11
1.5. Kültürel Alanda	17
1.6. Eğitim Alanında	19

2. BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL GELİŞİMİ

2. İkinci Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Devletinin Genel Gelişimi.....	25
2.1. Ekonomik Alanda	25
2.2. Sosyal Alanda	27
2.3. Askerî Alanda	30
2.4. Siyasî ve İdarî Alanda	32
2.5. Kültürel Alanda	36

3. BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRÛTİYET DEVRİNDE EĞİTİM AKIMLARI

3. İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Akımları	41
3.1. Seçkinler Eğitimi Akımı.....	41
3.1.1. Emrullah Efendi.....	42
3.1.2. Feridun Vecdi	72
3.2. “Çocuktan Hareket” Akımı.....	75
3.2.1. İsmail Hakkı Bey.....	76
3.2.2. Sabri Cemil	90
3.2.3. Fazıl Ahmet Bey.....	96

3.3. İş Okulu Akımı.....	98
3.3.1. Edhem Nejat.....	99
3.3.2. İsmail Mahir Efendi.....	117
3.3.3. Ali Ferid	120
3.4. Girişkenlik Eğitimi Akımı	124
3.4.1. M.Sabahaddin	125
3.4.2. Nafi Atuf (Kansu)	133
3.4.3. Tevfik Fikret	136
3.5. Kitle Eğitimi Akımı.....	140
3.5.1. Satı Bey.....	140
3.6. Kültür Eğitimi Akımı	153
3.6.1. Ziya Gökalp	124
3.6.2. Necmeddin Sadak.....	158
3.6.3. Kâzım Nami.....	160
3.6.4. M. Şemseddin.....	162
3.7. Kadın Eğitimi Akımı	168
3.7.1. Halide Edib	168
3.8. Beden Eğitimi Akımı.....	174
3.8.1. Selim Sırrı	175

4. BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRÛTİYET DEVRİNDE MAARİF ALANINDAKİ GELİŞMELER

4. İkinci Meşrûtiyet Devrinde Maarif Alanındaki Gelişmeler	179
4.1. Maarif İdaresi.....	179
4.1.1. Eğitim Örgütü	179
4.1.2. Denetim Sorunu	186
4.1.3. Eğitim ve Bütçe	188
4.1.4. Maarif Nazırları	198
4.1.5. Dernekler, Siyasî Kuruluşlar ve Eğitim	211
4.2. Öğretim Kurumları.....	220
4.2.1. Ana Okulları.....	220
4.2.2. İlköğretim	221
4.2.3. Ortaöğretim.....	249
4.2.4. Meslekî ve Teknik Öğretim	281
4.2.4.1. Sanayi Okulları	281
4.2.4.1.1. Dersaadet Sanayi Mektebi.....	281

4.2.4.1.2. Taşra Sanayi Okulları.....	284
4.2.4.1.3. Kız Sanayi Okulları	285
4.2.4.1.4. Özel Sanayi Okulları	286
4.2.4.2. Ziraat Okulları	286
4.2.4.2.1. Halkalı Ziraat Mektebi.....	286
4.2.4.2.2. Ziraat Ameliyat Mektepleri.....	286
4.2.4.2.3. Çiftlik Mektepleri	287
4.2.4.2.4. Amele Mektepleri.....	287
4.2.4.2.4. Mıntıka Ziraat Mekteb-i Âlisi.....	288
4.2.4.2.5. Özel-Tarımsal Okul ve Kuruluşlar	288
4.2.4.3. Ormancılık Okulları	289
4.2.4.3.1. Orman Mekteb-i Âlisi	290
4.2.4.3.2. Orman Ameliyat Mektepleri	290
4.2.4.3.3. Orman Jandarma Mektebi	290
4.2.4.4. Polis Okulları	290
4.2.4.5. Baytar Muavinleri Mektebi	292
4.2.4.6. Şimendifercilik Mektebi	293
4.2.4.7. Dârülbedayi-i Osmanî	293
4.2.4.8. Müzik Okulları	294
4.2.4.9. Adliye Okulları	294
4.2.4.10. Daire-i Harbiye Mektebi.....	295
4.2.4.11. Mekteb-i Evkaf.....	295
4.2.4.12. Dârülhayr-ı Âli	296
4.2.4.13. Osmanlı Ana Mektebi.....	297
4.2.4.14. Belediye Çavuşanı Mektebi	297
4.2.4.15. Aşçı ve Garson Mektebi.....	298
4.2.5. Yükseköğretim	298
4.2.5.1. “Dârülfünun”	298
4.2.5.1.1. Genel Gelişim ve Edebiyat, Fünûn, Ulûm-u Şeriye Şubeleri	298
4.2.5.1.2. Ulûm-u Tıbbiye Şubesi.....	314
4.2.5.1.3. Ulûm-u Hukukiye Şubesi.....	320
4.2.5.1.4. Dârülfünun İhtiyat Sınıfı	324
4.2.5.1.5. Dârülfünun Hakkında Sayısal Bilgiler	327
4.2.5.2. Diğer Yüksekokullar.....	328
4.2.5.2.1. Mekteb-i Mülkiye.....	328
4.2.5.2.2. Mühendis Mektebi	331

4.2.5.2.3. Posta ve Telgraf Mekteb-i Âlisi.....	333
4.2.5.2.4. Ticaret Mekteb-i Âlisi.....	334
4.2.5.2.5. Tevsi-i Ticaret-i Bahriye Millî Kaputan ve Çarkçı Mekteb-i Âlisi.....	336
4.2.5.2.6. Bölge Yüksek Ziraat Okulları	336
4.2.5.2.6.1. Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi.....	337
4.2.5.2.7. Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisi	338
4.2.5.2.8. Sanayi-i Nefise Mektebi.....	338
4.2.5.2.9. Kadastro Mekteb-i Âlisi	339
4.2.5.2.10. Orman Mekteb-i Âlisi	341
4.2.5.2.11. Kondüktör Mektebi.....	343
4.2.5.2.12. Mâliye Mekteb-i Âlisi	343
4.2.5.2.13. Mekteb-i Nüvvab.....	345
4.2.5.2.14. Dârümuallimin-i Âliye.....	345
4.2.6. Askerî Okullar	345
4.2.7. Öğretmen Yetiştirme	359
4.2.7.1. Genel Olarak Öğretmen Sorunu	359
4.2.7.2. Öğretmen Yetiştirme Kurumları	364
4.2.7.2.1. Dârümuallimin-i İbtidaiye	364
4.2.7.2.2. Dârümuallimin-i Rüşdiye.....	370
4.2.7.2.3. Dârümuallimin-i Âliye.....	370
4.2.7.2.4. Dârümuallimat.....	372
4.2.7.2.5. Terbiye-i Bedeniye Dârümuallimini.....	374
4.2.7.2.6. Özel Öğretmen Okulu Tasarıları.....	374
4.2.8. Medreseler	376
4.2.8.1. İkinci Meşrûtiyet Devrinde Medreselerin Durumu	376
4.2.8.2. Medreseleri İyileştirme ve Düzeltme Önerileri.....	379
4.2.8.3. İkinci Meşrûtiyet Devrinde Medreselerin Genel Gelişimleri.....	390
4.2.8.3.1. Medrese Öğrencilerinin Askerliği Sorunu.....	390
4.2.8.3.2. Medreselerin Öğretim Açısından Düzeltme Çalışmaları...394	
4.2.8.3.3. Medrese Öğrencilerine Maaş Verilmesi	400
4.2.8.4. Yeni Medrese Kuruluşları.....	401
4.2.8.4.1. Medresetü'l-Kuzat.....	401
4.2.8.4.2. Medresetü'l-Vaizîn	402
4.2.8.4.3. Medresetü'l-Eimme ve'l-Hüteba	403
4.2.8.4.4. Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye	403
4.2.8.4.5. Medresetü'l-Mütehassisin	405

4.2.8.5. Yeni Medrese Kurma Tasarıları	405
4.2.8.5.1. Medine “Medresetü’l-Külliyeh”si	405
4.2.8.5.2. Medrese-i Kebir-i İslâmiye	405
4.2.8.5.3. Dârü’d-Davah ve’l-İrşâd	406
4.2.9. Yaygın Eğitim	406
4.2.10. Özel Eğitim ve Öğretim	409
4.2.11. Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar	411
4.2.11.1. Genel Olarak Azınlık Okulları Sorunu	411
4.2.11.2. Rum Okulları	421
4.2.11.3. Ermeni Okulları	430
4.2.11.4. Bulgar Okulları	433
4.2.11.5. Sırp Okulları	436
4.2.11.6. Ulah Okulları	438
4.2.11.7. Yahudi Okulları	439
4.2.11.8. Araplar ve Arnavutlarda Eğitim Sorunu	440
4.2.11.9. Genel Olarak Yabancı Okullar Sorunu	446
4.2.12. Yabancı Ülkelere Öğrenci Gönderme	457
SONUÇ	469
Kaynaklar	471

1. BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET'E KADAR OSMANLI TOPLUMUNUN GELİŞİMİ ÜZERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Ekonomik Alanda

Osmanlı Devleti'nin ekonomik hayatı, devamlı olarak Batılı sömürgecilerle mücadele içinde geçmiştir. Uzun mücadeleler sonucu askerî ve siyasî yönden ülke dışına atılan sömürgeciler, ekonomik yönden Anadolu'dan uzaklaşmamakla direnmişlerdir.

Tarihi boyunca Osmanlı Devleti'nin en önemli üretim aracı "toprak" olmuştur. Bu şekildeki bir devletin en önemli sorunu, toprağın verimli şekilde değerlendirilmesidir. Osmanlı'da toprağın çok büyük bir kısmı Devleti'n mülkiyetindedir. Bunun işletilmesi "tumarlı sipahi" denilen devlet memurları tarafından gerçekleştirilmiştir. Memurlar, toprağı çiftçilere ("reaya") işletmiş; onlardan toprak kirası ("çift resmî") ve ürün vergisi ("öşür") almışlardır. Bu memurlar, savaş zamanlarında belli miktar askerleriyle ("cebelü") savaşa katılmak zorunda idiler. "Timar" denilen bu Osmanlı toprak işletme sistemi, gelirleri çok olursa "Zeamet" veya "Has" adını alırdı.

Yükselme döneminde Devlet doğrudan doğruya çıplak mülkiyet sahibi olarak ülke topraklarının %80'inden fazlasına sahipti. Kalan topraklar ise "arpalık", "yurt", "ocaklık", "mülk eşkincilü" vs. gibi adlarla özel mülkiyete bırakılmıştı.

Timar sistemi ve sipahiler, 16 ve 17. yüzyıl başlarında gerilemeye başladılar. Çünkü o zaman aynı gelirler yavaş yavaş nakdî gelirlere dönüşüyordu. Devlet'i tamamen ele geçiren "Kapıkulları", toprak rantını ve vergileri de kendileri toplamaya başlıyorlar; nüfus arttıkça çiftler ve timarlar da bölünüp küçülüyordu¹.

Osmanlı Devleti, timar sistemi aracılığıyla üretici bir devlet durumuna gelirken, "kâr" kavramını tanımlıyordu. Ancak ticarete her noktada müdahale edebilmesiyle aynı zamanda bir "tüccar devlet" niteliğini de kazanıyordu. Akdeniz ve Doğu ticareti, tâ Bizans zamanından beri İtalyanların elindeydi. Bizans Devleti

1 Osmanlı toprak düzeni hakkında bakınız: Barkan, Ömer Lütfi, "Toprak Hukuku - 1858 Arazi Kanunnâmesi". *Tanzimat I*. Ankara 1940. S.321-421.

bunların elinden çok çekmesine rağmen, kullanabileceği etkili bir silâhi yoktu. Bu durum Osmanlılar zamanında da devam etli. İmparatorluğun dış ticaretini gene Venedikli, Cenovalı, Florensalı, Şamlı ve Halepli tüccarlar çekip çevirdiler. Fatih Sultan Mehmet (1432-1481) bunlara karşı bilinçli bir mücadele yürütmesine. Doğu ticaretinin kilit noktalarını ele geçirmesine rağmen, kendi tüccarları olmadığından gene bunlara boyun eğmek zorunda kalmıştı. Aynı padişah toprak düzeninde de vakıf sayımları sistemiyle devletleştirmeyi en uç noktasına götürmüş olmasına rağmen, ekonomik durumun kötüleşmesini engelleyememiştir.

Yavuz Sultan Selim (1470-1520) zamanında Kırım'dan Süveyş'e kadar bütün ticaret yolları Osmanlıların eline geçti. Ancak bu sırada da dünya ticaretinin mihranı Batı Avrupa'ya kaydı ve ticaret yolları değişti. Batılılar açısından Amerika kıtası ve Hint Okyanusu yolu keşfedildi. Osmanlı'nın atını kâh Doğuya kâh Batıya sürmesi, gemilerini Akdeniz'den Hint Okyanusu'na çıkarması, sonucu değiştirmedii.

Esasen Doğu, 13. yüzyıldan itibaren uygarlığını ve teknik üstünlüğünü yitirmiş, yalnız "Hint zenginlikleriyle idare ediyordu. Ancak 14. yüzyılda "Amerika'nın bulunması", Doğunun ve bu arada Osmanlı Devleti'nin ekonomik bozgununu tam olarak ortaya çıkardı. 15. yüzyılda yapılan coğrafi keşiflerin ilgiyi Batıya kaydırması, Kuzey Avrupada Almanların ve Balkanlarda da Osmanlı'nın rahatça ilerlemelerini sağladı. Ancak bunlar da Amerikan altını ile gelen enflasyonun baskısından kurtulamadılar¹.

Osmanlıların Avrupa ile olan ticarî ilişkileri tâ Fatih Sultan Mehmet zamanından itibaren "kapitülasyonlar" çerçevesinde gelişti. 1604, 1673, 1740 tarihlerinde Batıya yeni yeni kapitülasyonlar tanındı. Yalnız, o zamanki Venediklilerin yerini daha sonra başka devletler aldı. Batılı sömürgeciler, ülke içindeki ticarî ilişkilerini daha iyi yürütebilmek için, yerli azınlıklardan yararlanmaya başladılar. "Devşirme" sistemi dolayısıyla, Devlet hizmetine giremeyen Anadolu halkı ekonomik yönden de ezilmeye başlayınca, aynı şekilde düzenleri bozulmuş olan sipahiler ve medrese öğrencileriyle birlikte, Anadolu'da çapulculuğa ve eşkıyalığa başladılar².

17. yüzyılda Osmanlı düzenini oluşturan timar, kapıkulu, medrese gibi kurumlar normal işleyişlerini yitirirken Avrupa da kapitalizmin doğuş sancılan içindeydi. 18. yüzyılda ise Osmanlı'nın iç yönetimi alabildiğine bozulurken, Doğu

1 İnalçık, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve İnkırazı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tedkik Münasebetiyle". *Bellekten*, XV, 1951. S.629-684.

2 Akdağ, Mustafa, *Celâli İsyânları*. Ankara 1963.

Akdağ, Mustafa, "Medreseli İsyânları" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, XI.S.361-387.

Akdağ, Mustafa, "Celâli isyanlarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606)". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 11/2-3,1964 S.1-50.

Avrupa ve Mısır'da yenilgi ile sonuçlanan saldırılara uğradı. Bu arada Yahudiler malî alanda, Rumlar ve Ermeniler de ticarî işlerde neredeyse İmparatorluğun temsilcileri durumuna geçtiler. Bunlar, Avrupa'nın ticarî kapitalizminden büyük çıkarlar sağlamaya başladılar. Henüz sanayileşmemiş Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nden toprak koparmaya çalışırken, sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri ise kendi pazarlarını ve ekonomik çıkarlarını korumak için, İmparatorluğun "toprak bütünlüğünü" devam ettirmeye çalışıyorlardı.

1830'daki Osmanlı-Amerika ve 1838 Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşmaları ile Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağımsızlığı âdeta ortadan kalkıyordu¹. 1839 Tanzimat Fermanı ise, Devlet'i Batının vesayeti altına sokuyordu. Bundan sonra "İslahat Hareketleri" adı altında sömürgeci devletler sürekli olarak işe karışmaya başlayacaklardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa devletleri gerek borçlar gerekse sermaye ve demiryolları teminatları ile Osmanlı hazinesini sömürmeye başlarlar. Öyle ki, Osmanlı maliyesi her zaman uluslararası bir sorun olup çıkar.

19. yüzyılda Osmanlı yöneticileri bütün umutlarını Avrupa devletlerinin siyasi dengesine bağlamışlar ve politikalarını bunun üzerine kurmuşlardır. Avrupa devletleri de sanayiini, ticaretini, maliyesini ve kültür kurumlarını kontrolleri altına aldıkları Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda yıkılmasını istememişler; "Şark Meselesi"ni çeşitli kılıklara bürüyerek devam ettirmişlerdir.

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti üzerinde İngiliz ve Rus sömürgeciliğinin çarpıştığı uzun bir dönemdir. Bu savaş, Rusların 1875'te Sultan Abdülaziz'e (1830-1876) iflas ilâh ettirmeleri, İngilizlerin bu Sultanı devirip Sultan İkinci Abdülhamid'i (1842-1918) tahta çıkarmaları, bunun üzerine Rusların Yeşilköy'e kadar gelmeleri vs. ile bir ara oldukça kızıymıştır. Batılı sömürgecilerin en büyük oyunu ise, 1881'de "Düyûn-u Umûmiye-i Osmaniye'nin kurulması ile başlamıştır. Osmanlı yöneticilerinin ellerinden geldiği kadar uygulamaya çalıştıktan denge politikası, Almanya'nın da bir sömürgeci devlet olarak ortaya çıkması ve Balkanlar, Anadolu ve Bağdat hattından bir yarma hareketine girişmeleri yüzünden pek başarılı olmamıştır. Bu arada Batılı sömürgeciler de artık araçları kaldırmaya ve demiryolları vasıtasıyla Anadolu'yu bizzat kendileri sömürmeye başlamışlardır.

Bu dönemde Rusların ve Almanların Basra Körfezi'ne ulaşmalarını engellemek isteyen İngiltere, bir yandan Kıbrıs ve Mısır'ı üs olarak kullanırken, Doğu Anadolu'da da Rusların önünde bir "Asya Bulgaristanı" (Ermenistan) yaratmak istiyordu. Aynı zamanda ise Makedonya'da bir "kördögüşü" başlayarak Jön Türkler hareketinin kaynağı, gerekçesi ve yatağı oluşturuluyordu.

1 Sarç, Ömer C, "Tanzimat ve Sanayimiz". *Tanzimat I*, Ankara 1940. S.423-440.